

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με την έναρξη του νέου έτους 2016 βρισκόμαστε στην ευχάριστη θέση να παρουσιάσουμε στον νομικό κόσμο της χώρας μας (της θεωρίας και της πράξης) τη δεύτερη έκδοση των Γενικών Αρχών του συλλογικού έργου «Αστικός Κώδικας Γεωργιάδη/Σταθόπουλου». Η προετοιμασία της έκδοσης αυτής ξεκίνησε το 2011, αλλά η μεγάλη έκταση του έργου και ο μεγάλος αριθμός των εκλεκτών συνεργατών (συγγραφέων των κατ' ιδίαν συμβολών, ως επί το πλείστον πανεπιστημιακών και από τις τρεις Νομικές Σχολές της χώρας), των οποίων εξασφαλίσαμε τη συνεργασία (συνολικά 37, εκτός από τους υπογράφοντες), εξηγεί και τη μεγάλη διάρκεια της επεξεργασίας. Είχε προηγηθεί η δεύτερη έκδοση των δύο τόμων του Οικογενειακού Δικαίου (2003 και 2007) λόγω των εκτεταμένων μεταρρυθμίσεων του κλάδου αυτού του ΑΚ, οι οποίες απαιτούσαν αναθεώρηση μεγάλου μέρους της ύλης της πρώτης έκδοσης των σχετικών τόμων.

Η αρχική έκδοση των Γενικών Αρχών, με την οποία άρχισε το 1978 η δημοσίευση της κατ' άρθρον ερμηνείας του Αστικού Κώδικα, ήταν, σύμφωνα με τον αρχικό σχεδιασμό μας (βλ. Πρόλογο του α' τόμου), η «*συνοπτική αλλά συγχρόνως και περιεκτική κατ' άρθρον ερμηνεία του ΑΚ*». Η συνοπτική έκθεση ξεπεράσθηκε με την πρόοδο του έργου (από τόμο σε τόμο) και σήμερα, ιδίως μετά και την έκδοση της Σύντομης Ερμηνείας του ΑΚ (ΣΕΑΚ) Γεωργιάδη, αυτό που λείπει, ειδικά για τις Γενικές Αρχές του ΑΚ, είναι μια όσο το δυνατόν αναλυτικότερη και εκτενέστερη έκθεση της ύλης, καλύπτουσα όλα τα θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα που ανακύπτουν στην ερμηνεία του κάθε άρθρου και γενικότερα των θεσμών των Γενικών Αρχών του ΑΚ. Τούτο δε, διότι οι θεσμοί που ρυθμίζονται στο «Βιβλίο Πρώτο» του Αστικού Κώδικα δεν ενδιαφέρουν μόνο το Αστικό Δίκαιο, αφού αρκετοί εξ αυτών (λ.χ. η σύναψη της σύμβασης, η ερμηνεία της, τα ελαττώματα της βουλήσεως, οι αιρέσεις και η αντιπροσώπευση, η παραγραφή των αξιώσεων, η ευθύνη από τις διαπραγματεύσεις, η απαγόρευση της καταχρηστικής άσκησης του δικαιώματος) βρίσκουν εφαρμογή και σε άλλους δικαιοκούς κλάδους, όπως στο εμπορικό, το εργατικό, το διοικητικό και το φορολογικό δίκαιο. Εκτεταμένη είναι επίσης η ερμηνεία του Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου, συμπεριλαμβανομένων των Κανονισμών για το δίκαιο των συμβατικών ενοχών, το δίκαιο των εξωσυμβατικών ενοχών, καθώς και για τις κληρονομικές σχέσεις.

Έτσι η παρούσα έκδοση φιλοδοξεί να είναι η πληρέστερη κατά το περιεχόμενο σύγχρονη ερμηνεία των Γενικών Αρχών του ΑΚ, με αναλυτική αναφορά και στην ελληνική θεωρία και νομολογία. Λαμβάνεται επίσης υπόψη και η βασική (κυρίως η συγγενέστερη προς το δικαίό μας) αλλοδαπή θεωρία και νομολογία. Τον συντονισμό και τη γενική επιμέλεια της προκειμένης έκδοσης, η οποία λόγω της έκτασής της κυκλοφορεί σε δύο ημιτόμους, είχε ο Μ. Σταθόπουλος.

Κάθε συνεργάτης-συγγραφέας διατηρεί φυσικά την επιστημονική του ανεξαρτησία κατά τη συγγραφή της συμβολής του, ενώ συγχρόνως διατηρήθηκε και η αυτονομία του στο γλωσσικό ύφος. Ως προς τον τρόπο παραπομπής καταβλήθηκε προσπάθεια για σχετική ομοιομορφία, σε αρκετές όμως περιπτώσεις αφέθηκε στους συγγραφείς και ο τυχόν ιδιαίτερος τρόπος παραπομπής, τον οποίο συνηθίζουν. Ο τελικός έλεγχος και η παράδοση των κειμένων από τους συγγραφείς έγινε προσοδευτικά από τις αρχές του λήγοντος έτους έως τις αρχές του φθινοπώρου. Επομένως κάθε συμβολή έχει την ενημέρωση του χρόνου της παράδοσής της.

Πολύτιμη βοήθεια στην επιμέλεια της έκδοσης προσέφερε η Κέλλυ Νεζερίτη, διδάκτωρ Νομικής-δικηγόρος, στην οποία εκφράζουμε και από τη θέση αυτή θερμές ευχαριστίες.

Δεκέμβριος 2015

Απόστολος Γεωργιάδης – Μιχάλης Σταθόπουλος

Γενική Εισαγωγή

Βιβλιογραφία ελληνική: Αραβαντινός Ι., Η αναλογία ως δικανικός συλλογισμός, Εράνιον Μαριδάκη, Συμπλ. 1968, σ. 217 επ.: ο ίδιος, Στοιχεία μεθοδολογίας του δικαίου, 1978· ο ίδιος, Εισαγωγή στην Επιστήμη του Δικαίου, β' έκδ., 1983· Αρνόκουρος, Ευρωπαϊκός Αστικός Κώδικας – Όραμα, μέθοδος και εξελίξεις, ΧρΙΔ 2001, 491 επ.: Βαλούδης, Η επίδραση των κοινοτικών οδηγιών στην ερμηνεία του εθνικού δικαίου, ΕλλΔνη 1999, 743 επ.: Βιτάλη, Κοινωνική έννομη τάξη, ΕλλΔνη 1989, 697 επ.: Γαζής, Νομική σκέψις και μέθοδος αυτής, ΕΕΝ 1965, 381 επ.: ο ίδιος, Πώς σκέπτεται ο νομοθέτης, Αφιέρωμα στον Κωνσταντίνο Τσάτσο, 1980, σ. 489 επ.: ο ίδιος, Σκέψεις για την ακμή του δικαίου και της νομικής επιστήμης, ΚριτΕ 1995/1, 13 επ.: Γέμτος, Οι θεωρητικές βάσεις της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου, ΝοΒ 1999, 1 επ.: Γεωργιάδης Απ., Η εναρμόνιση του ιδιωτικού δικαίου στην Ευρώπη, ΝοΒ 1994, 321 επ.: ο ίδιος, Η συμβολή του Αστικού Κώδικα στην ανανέωση του δικαίου, ΚριτΕ 1996/1, 123 επ.: ο ίδιος, Το ιδιωτικό δικαιο στο κατώφλι του 21ου αιώνα, ΝοΒ 2001, 569 επ.: ο ίδιος, Προς έναν κοινό Ευρωπαϊκό Αστικό Κώδικα: Ουτοπία ή πιθανότητα, Αρμ 2007, 1153 επ.: Γεωργιάδης Αστ., Το Ιωβηλαίον του Αστικού Κώδικα, Αρμ 1996, 809 επ.: Δακωρόνια, Προς έναν Ευρωπαϊκό Αστικό Κώδικα, ΚριτΕ 2001/2, 135 επ.: η ίδια, Κοινό Πλαίσιο Αναφοράς (CFR): Οι νέοι πρότυποι Κανόνες Ευρωπαϊκού Ιδιωτικού Δικαίου, ΕφΑΔ 2010, 497 επ.: η ίδια, Προτάσεις για την Ευρωπαϊκή εναρμόνιση στο πεδίο του Αδικοπρακτικού Δικαίου – Δύο παραδείγματα, ΤιμΤ Ι. Σπυριδάκη (υπό δημοσ.), σ. 163 επ.: Δεσποτόπουλος Κ., Περί των κενών του δικαίου, ΤιμΤ ΑΠ, 1963, σ. 243 επ.: Δημακοπούλου Χαρ., Η πορεία προς σύνταξιν Ελληνικού Αστικού Κώδικος, 2008· Δωρής, Εισαγωγή στο Αστικό Δίκαιο, Τεύχ. Α', 1991· ο ίδιος, Ερμηνεία των νόμων με αναγωγή σε συνταγματικές διατάξεις στη νομολογία των πολιτικών δικαστηρίων, ΕλλΔνη 1991, 1188 επ.: ο ίδιος, Σκέψεις για τη διαπίστωση και πλήρωση των κενών στο δίκαιο, ΧρΙΔ 2003, 577 επ.: Ζέπος, Η νεωτέρα ελληνική επιστήμη του Αστικού Δικαίου, 1954· ο ίδιος, Η διεθνής κίνηση προς ενοποίηση του δικαίου και η μοίρα των Αστικών Κωδίκων, ΕΕΝ 1966, 1 επ.: ο ίδιος, Λογική και ερμηνεία του δικαίου, ΕΕΝ 1970, 693 επ.: Καλαβρός Κ., Τα όρια του αναρκειτικού ελέγχου – Οι νομικές έννοιες και η λειτουργία τους, 2015· Καλής, Το πρόβλημα των πηγών και της μεθόδου ερμηνείας του δικαίου, 1939· Καρακωστας Ι., Κοινωνικοί κανόνες και εθνικό αστικό δίκαιο, 1997· Καραμπιτζός, Η μεθοδολογική αξία της θεωρίας περί της κανονιστικής δύναμης του πραγματικού, Δ 2008, 39 επ.: ο ίδιος, Το Σχέδιο ενός Ευρωπαϊκού Αστικού Κώδικα: πολλών δ' ανθρώπων ίδεν άστυα και νόνον έγνω, ΕφΑΔ 2008, 863 επ.: Καραύσης, Έννοια και χαρακτήρας του υπαγωγικού συλλογισμού ως τρόπου εφαρμογής του δικαίου, Χαριστήρια στον Ι. Δεληγιάννη, Δεύτερο μέρος, 1991, σ. 91 επ.: ο ίδιος, Παγκοσμιοποίηση και μεθοδολογία του δικαίου, Αρμ 2000, 1313 επ.: ο ίδιος, Σταθμοί στην ιστορική πορεία του νομικού συλλογισμού: Από το φυσικό δίκαιο ως τις μέρες μας, ΕλλΔνη 2002, 613 επ.: ο ίδιος, Θεμελίωση και λειτουργία του υπαγωγικού συλλογισμού κατά το αντικειμενικό τελλογοικό σύστημα δικαίου, Αρμ 2002, 173 επ.: ο ίδιος, Τοπική και νέα ρητορική ως θεωρίες νομικής επιχειρηματολογίας, ΝοΒ 2009, 2285 επ.: ο ίδιος, Σκέψεις για μια Ευρωπαϊκή Μεθοδολογία του Δικαίου, ΧρΙΔ 2011, 401 επ.: ο ίδιος, Η τελλογοική ερμηνεία του δικαίου, ΝοΒ 2012, 481 επ. (προδημ. από τον ΤιμΤ Σπυριδάκη)· Κουσουλάκος, Αυθεντική ερμηνεία και όροι της προσθενέργειας αυτής, ΕΕΝ 1944, 121 επ. (αναδημ. σε «Μελέται φιλοσοφίας, γενικής θεωρίας και τεχνικής του δικαίου», Ι, 1948, σ. 5 επ.)· Κρουσταλάκης, Η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου από τα εθνικά δικαστήρια και τα προβλήματα τής, Δ 1978, 146 επ.: Κτιστάκης (επιμ.), Η επίδραση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου, έκδ. Εθνικής Σχολής Δικαστών, 2002· Λαδάς, Από το Αστικό Δίκαιο στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο – Εθνική συνείδηση και Ευρωπαϊκό πνεύμα, 1993· Λαμπρόπουλος, Η πεντηκονταετία του Αστικού Κώδικος, Επετηρίς Ιδρύματος Νεοελληνικών Σπουδών, τεύχος 9, σ. 193 επ.: Λιτζερόπουλος, Τα δέκα πρώτα έτη του ΑΚ, ΝοΒ 1956, 230 επ.: Μαντζούφας, Η σύγχρονος αξία του Αστικού Δικαίου, 1969· Μαριδάκης, Το ζήτημα του Αστικού Κώδικος, 1946· ο ίδιος, Τα κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής κωδικοποιήσεως (Ανάπτυπο από τα Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, 1947), αναδημ. Αρμ 1949, 199 επ.: Μεταλληνός, Η σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία, Ενθύμημα Άλκη Αργυριάδη, Τόμ. ΙΙ, 1996, σ. 607 επ.: Μητσόπουλος, «Τριτενέργεια» και «αναλογικότητα» ως διατάξεις του αναθεωρηθέντος Συντάγματος, ΔΤΑ 2002, 641 επ.: ο ίδιος, Θέματα Γενικής Θεωρίας και Λογικής του Δικαίου, 2005· Μιχαλάκης, Η βούλησις του νομοθέτου και το νόημα του νόμου, Εράνιον Μαριδάκη ΙΙ, 1963, σ. 93 επ.: ο ίδιος, Εισαγωγή εις το δίκαιον και εις την επιστήμην του δικαίου, 1968· Μπαλής, Ο «ελληνικός» (!) Αστικός Κώδιξ του 1945, Θέμ. 57 (1946), 218 επ.: Παναζόπουλος, Αστικός Κώδιξ και «Εθνικόν» Δίκαιον, 1945· ο ίδιος, Από της «λογίας παραδόσεως» εις τον Αστικόν Κώδικα, 1947, 2η έκδ., 1965· ο ίδιος, Γένεσις και ανέλιξις του Ελληνικού Δικαίου μέχρι του Αστικού Κώδικος, ΕΕΑΝ 1949, 16 επ.: ο ίδιος, Το δια της Επανάστασεως του 1821 Θεσπισθέν δίκαιον και οι Έλληνες Νομικοί, 2η έκδ., 1972· Παντελίδου, Άσημες και διάσημες διατάξεις στον Αστικό μας Κώδικα, ΚριτΕ 1996/1, 212 επ.: η ίδια, Επίδρασεις του γαλλικού Αστικού Κώδικα κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες του Αστικού μας Κώδικα, σε Γιούνη (επιμ.), Δίκαιο και Ιστορία, Τόμ. Ι, 2008, σ. 127 επ.: Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραγιών, 2000· ο ίδιος, Σύνταγμα και αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου, 2006· Παπαντωνίου, Το ιδιωτικό δίκαιο κατά την Επανάσταση του 1821, Αρμ 1975, 257 επ.: Παυλόπουλος Προκ., Νόμος – Από τη φυσική νομοτέλεια στην ανθρώπινη σχετικότητα, ΝοΒ 2013, 3 επ.: Ρήγος, 50 χρόνια Αστικός Κώδικας – Η συμβολή

Γενική Εισαγωγή

της νομολογίας στην ερμηνεία και στην εφαρμογή του, Ελλάδα 1997, 11 επ.: Ρούσσος, Κοινοτικό δίκαιο των συμβάσεων, ΧρΙΔ 2001, 385 επ.: Σκουρής, Το κοινοτικό δίκαιο στην ελληνική νομοθεσία και νομολογία, ΕΕυρΔ 1985, 3 επ.: Σόντης, Το ρωμαϊκό δίκαιο και η ερμηνεία του αστικού κώδικος, ΝΔίκ 1948, σ. 191 επ.: Σούρλας Π., Δικαϊκό σύστημα και τελεολογική μέθοδος – Σκέψεις γύρω από το «πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου του Κ. Τσάτσου», ΝοΒ 1978, 1172 επ.: ο ίδιος, Κείμενο του νόμου και γραμματική ερμηνεία, Αφιέρωμα στον Ανδρέα Γαζή, 1994, σ. 627 επ.: ο ίδιος, *Justi atque injusti scientia*, Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, 1995· Σπυρόπουλος Φ., Η ερμηνεία του Συντάγματος – Εφαρμογή ή υπέρβαση της παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου, 1999· Σταθόπουλος, Περί της μεθόδου ερμηνείας της δηλώσεως βουλήσεως, ΝΔίκ 1969, 1 επ.: ο ίδιος, σε Σταθόπουλου/Αυγουστιανάκη (επιμ.) Εισαγωγή στο αστικό δίκαιο, 1992, σ. 84-98· ο ίδιος/Χιωτέλλης/Αυγουστιανάκη, Κοινοτικό Αστικό Δίκαιο Ι, 1995· ο ίδιος, Η εφαρμογή του ΑΚ κατά τα πρώτα πενήντα χρόνια ισχύος του, ΚριτΕ 1996, 133 επ.: ο ίδιος, Ενιαίο Ευρωπαϊκό Δίκαιο των Συμβάσεων – Αρμοδιότητες και προοπτικές, ΚριτΕ 2001/2, 95 επ.: ο ίδιος, Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και η ενοποίηση του Αστικού δικαίου, ΕΕυρΔ 2003, 511 επ.: ο ίδιος, Ενιαίοι Κανόνες Ιδιωτικού Δικαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση – Ο ρόλος της νομικής επιστήμης και του νομοθέτη, ΤιμΤ Κουμάντου, 2004, σ. 989 επ.: Σταμάτης, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων – Ένα κριτικά πρακτικό πρότυπο ερμηνείας του δικαίου, 8η έκδ., 2009· Ταμπακόπουλος, Η ιστορία της αποπερατώσεως του Αστικού Κώδικος, 1943· Τριανταφυλλόπουλος Κ., Η ελεύθερα ερμηνεία του δικαίου, Πολιτική Επιθεώρησις, Α', 1916 και σε ανάπτυπο· ο ίδιος, Η ιστορία των σχεδίων του ελληνικού αστικού κώδικος, ΑΙΔ 1937, 433 επ.: ο ίδιος, Η προϊστορία του Αστικού μας Κώδικος, ΕΕΝ 1937, 1 επ.: ο ίδιος, Το ζήτημα του Αστικού Κώδικος, ΝΔίκ 1945, 108 επ.: ο ίδιος, Το ζήτημα των δύο Αστικών Κωδίκων, ΝΔίκ 1946, 159 επ.: Τρωϊάνος, Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου, 1986· ο ίδιος, Από την Εξάβιβλο στα Βασιλικά, Ελλάδα 1990, 703 επ.: Τσάτσος Κ., Το πρόβλημα της ερμηνείας του δικαίου, 1η έκδ., 1932, 2η έκδ., 1978· Τσούκας (επιμ.), Κωνσταντίνος Δ. Τριανταφυλλόπουλος – Ο ανακαινιστής της σύγχρονης ελληνικής νομικής επιστήμης, 2008· Φίλιος, Νομική Μεθοδολογία, 3η έκδ., 2011· Φλάμπουρας, Οι Αρχές της *Unidroit* για τις διεθνείς εμπορικές συμβάσεις, ΚριτΕ 2001/1, 217 επ.: Χατζής, Η οικονομική ανάλυση του δικαίου των συμβάσεων (στο παράδειγμα της ποινικής ρήτρας, ΑΚ 409), *Digesta* 2003, 322 επ.: Χριστοδούλου Κ., Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου, 2008.

Επιλογή από την ξένη βιβλιογραφία: *Alexy*, Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung, 3η έκδ., 1996· *Basedow*, Das BGB im künftigen europäischen Privatrecht: Der hybride Kodex, AcP 2000, 445 επ.: *Betti Emilio*, Allgemeine Auslegungslernhe als Methodik der Geisteswissenschaften, 1967· *Calabresi*, The Costs of Accidents, A Legal and Economic Analysis, 1970· *Canaris*, Die Feststellung von Lücken im Gesetz, 1964, 2η έκδ., 1983· *Carbonnier*, Flexible Droit, 3η έκδ., 1979· *Coing Helmut*, Juristische Methodenlehre, 1972· *Deliyanni-Dimitrakou Christina*, The Greek Civil Code, RHDI, 2012, 2, 417 επ.: *Engisch*, Εισαγωγή στη νομική σκέψη, 7η έκδ., 1977 (τίτλος πρωτοτύπου «Einführung in das juristische Denken»), μετάφρ. Δ. Σπινέλλη, 1981· ο ίδιος, Logische Studien zur Gesetzesanwendung, 2η έκδ., 1960· *Esser*, Vorverständnis und Methodenwahl in der Rechtsfindung, 1972· *Gény*, Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif, 1932· *Heck*, Gesetzesauslegung und Interessenjurisprudenz, AcP 112, 1 επ.: ο ίδιος, Begriffsbildung und Interessenjurisprudenz, 1932· *Larenz*, Methodenlehre der Rechtswissenschaft, 6η έκδ., 1991 (και το ομότιτλο έργο *Larenz/Canaris*, 3η έκδ., 1995)· ο ίδιος, Die Methode der Auslegung des Rechtsgeschäfts, 1930 (επανέκδ. 1966)· *Legrand*, Sens et non - sens d'un code civil européen: Rev. int. dr. comp. 4 (1996), σ. 779 επ.: *Plagianakos*, Die Entstehung des griechischen Zivilgesetzbuches (Hamburg, 1963)· *Posner*, Economic Analysis of Law, 6η έκδ., 2003· *Ripert*, Les forces créatrices du droit, 1955· *Schmid*, Legitimitätsbedingungen eines europäischen ZGB, JZ 2001, 674 επ.: *Schulte-Nölke*, Ein Vertragsgesetzbuch für Europa?, JZ 2001, 917 επ.: *Schurig*, Europäisches Zivilrecht: Vielfalt oder Einerlei?, ΤιμΤ Großfeld, 1999, σ. 1089 επ.: *Schwintowski*, Auf dem Wege zu einem europäischen Zivilgesetzbuch, JZ 2002, 205 επ.: *Sontis*, Das griechische Zivilgesetzbuch im Rahmen der Privatrechtsgeschichte der Neuzeit, SavZ 78 (1961)· *Sturm*, Der Entwurf eines Europäischen Vertragsgesetzbuchs, JZ 2001, 1097 επ.: *Zeller Ernst*, Auslegung von Gesetz und Vertrag, 1989· *Zepos/Tourtoglou*, στο Handbuch der Quellen und Literatur der Neueren Europäischen Privatrechtsgeschichte, Bd III, Das 19. Jh, 5. Teilband, Griechenland, Hrsg H. Coing, Max - Planck- Inst. 1988· *Zimmermann*, Roman Law and European Legal Unity, στον Τόμο «Towards a European Civil Code», 2^η έκδ. (Martinus Nijhoff), 1998· *Zippelius*, Juristische Methodenlehre, 7η έκδ., 1999.

Βλ. και την βιβλιογραφία του άρθρου 1. Πρόσθετη βιβλιογραφία επί ειδικών θεμάτων στις υποσημειώσεις.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

I. Αστικό δίκαιο – Οριοθετήσεις προς άλλους κλάδους	1-31	4. Ειδικά η σχέση προς το Σύνταγμα – Σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία – Τριτενέργεια	21-28
1. Έννοια – Σχέση προς άλλους κλάδους ιδιωτικού δικαίου – Ορολογικά	1-7	5. Σημασία αστικού δικαίου	29-31
2. Περιεχόμενο – Οι κλάδοι του αστικού δικαίου – Πενταμερής ή τριμερής διάκριση	8-12	II. Ιστορική εξέλιξη	32-49
3. Σχέση προς το δημόσιο δίκαιο	13-20	1. Προϊσχύσαν δίκαιο – Πηγές – Το Διάταγμα της 23.2.1835	32-35

2. Η διαμόρφωση του προϊσχύσαντος αστικού δικαίου (θεωρία, νομολογία, νεότερη νομοθεσία)	36-39	ββ) Υποκειμενική και αντικειμενική ερμηνεία	109-112
3. Σύνταξη και έναρξη ισχύος του ΑΚ	40-44	γγ) Επιστημονική και αυθεντική ερμηνεία	113
4. Το πρόβλημα των δύο Κωδίκων – Η αντιπαράθεση	45-49	2. Μέθοδος ερμηνείας – Ερμηνευτικά κριτήρια – Διορθωτική ερμηνεία	114-151
III. Γενικά χαρακτηριστικά του ΑΚ	50-68	α) Ο δικανικός συλλογισμός	114-126
1. Οι ιδεολογικές βάσεις και αρχές του ΑΚ	50-60	β) Η μέθοδος ερμηνείας	127-138
α) Το φιλελεύθερο υπόβαθρο	50-54	αα) Αφετηρία: το γράμμα του νόμου	127
β) Ο κοινωνικός και ηθικός χαρακτήρας	55-60	ββ) Το πνεύμα του νόμου: Λογική, ιστορική, συστηματική ερμηνεία – Συγκριτική εξέταση	128-132
2. Λοιπά χαρακτηριστικά	61-67	γγ) Το πνεύμα του νόμου και η απόρριψη της εννοιοκρατίας – Τελολογική ερμηνεία – Αξιολογική στάθμιση συμφερόντων – Κοινωνιολογική Σχολή	133-138
α) Πρότυπα – Πρωτοτυπία	61-62	γ) Ερμηνευτικά επιχειρήματα – Ερμηνεία εναρμονισμένη με το Σύνταγμα, την ΕΣΔΑ και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης	139-143
β) Διαχρονικότητα – Προσαρμοστικότητα – Αδυναμίες	63-67	δ) Στενή – Ευρεία ερμηνεία	144
3. Γενική αποτίμηση	68	ε) Διασταλτική – Συσταλτική ερμηνεία	145-146
IV. Οι μετά την εισαγωγή του ΑΚ εξελίξεις – Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης	69-97	στ) Διόρθωση ή υπέρβαση του νόμου – Αξιολογικές αντινομίες – Ερμηνεία secundum ή praeter ή extra ή contra legem – Ερμηνεία intra ius και de lege ferenda κρίσεις	147-151
1. Τροποποιήσεις ΑΚ – Ειδικοί νόμοι εκτός ΑΚ	69-71	3. Η οικονομική ανάλυση του δικαίου	152-154
2. Εφαρμογή	72-78	4. Κενά και πλήρωσή τους	155-167
3. Οι κοινωνικοοικονομικές και διεθνείς εξελίξεις και ο αντίκτυπός τους στο αστικό δίκαιο	79-87	α) Γενικά	155-157
α) Γενικά	79-80	β) Αναλογία προς πλήρωση κενών	158-162
β) Διεθνοποίηση	81-85	γ) Συγκαλυμμένα κενά και πλήρωσή τους με τελολογική συστολή	163-167
γ) Οι επιπτώσεις των επιστημονικών εξελίξεων	86-87	5. Τελικές παρατηρήσεις – Κατηγορίες διαστολής, συστολής – Δικαστική διάπλαση – Τα όρια της μεθόδου	168-174
4. Αστικό δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης	88-97		
V. Ειδικά οι Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου	98-105		
VI. Η ερμηνεία του ΑΚ	106-174		
1. Έννοια, σκοπός, διακρίσεις	106-113		
α) Ερμηνεία γενικά – Ερμηνεία κανόνων δικαίου (και του ΑΚ) οποιασδήποτε τυπικής ισχύος – Σχέση προς ερμηνεία δηλώσεων βουλήσεως	106-107		
β) Σκοπός, διακρίσεις της ερμηνείας νόμου	108-113		
αα) Ερμηνεία υπό αυστηρή (στενή) έννοια και ερμηνεία υπό ευρεία έννοια	108		

I. Αστικό δίκαιο – Οριοθετήσεις προς άλλους κλάδους

1. Έννοια – Σχέση προς άλλους κλάδους ιδιωτικού δικαίου – Ορολογικά: Το Αστικό δίκαιο είναι βασικός κλάδος του *δικαίου*¹, ειδικότερα δε του ιδιωτικού δικαίου και μάλιστα αποτελεί, όπως συνήθως λέγεται, τον πυρήνα του ιδιωτικού δικαίου, γιατί είναι το *γενικό ιδιωτικό δίκαιο*. Το ιδιωτικό δίκαιο, σε αντίθεση με τον άλλο μεγάλο κλάδο του δικαίου, το δημόσιο δίκαιο, διέπει τις έννομες σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, τις λεγόμενες οριζόντιες σχέσεις, αφού κανένα υποκείμενο των σχέσεων αυτών δεν ασκεί δημόσια εξουσία και υπ' αυτή την έννοια υπάρχει μεταξύ των μερών ισοτιμία σε αφηρημένο νομικό επίπεδο² (περισσότερα για τη διάκριση δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου βλ. παρακάτω αρ. 13 επ.). Είναι δε το αστικό δίκαιο το *γενικό ιδιωτικό δίκαιο*, διότι περιέχει ακριβώς τους γενικούς κανόνες που ισχύουν για όλα τα πρόσωπα. Πρόκειται για έννομες σχέσεις που αφορούν όλους τους ανθρώπους και όλα τα νομικά πρόσωπα (βλ. για τη γενικότερη σημασία του Αστικού Δικαίου παρακάτω αρ. 29 επ.).

Αντίθετα, οι *ειδικοί κλάδοι του ιδιωτικού δικαίου* (εμπορικό δίκαιο, εργατικό δίκαιο, δίκαιο πνευματικής

¹ Για την έννοια και τον σκοπό του δικαίου και τη σχέση του προς τη δικαιοσύνη βλ. παρακ., ερμηνεία άρθρου 1.

² Όχι όμως πάντοτε και πραγματική ισοτιμία, όταν π.χ. η διαπραγματευτική δύναμη των μερών είναι άνιση.

Γενική Εισαγωγή

ιδιοκτησίας κλπ.³) διέπουν ιδιαίτερες έννομες σχέσεις ή ειδικούς κύκλους προσώπων και ειδικές δραστηριότητες, όπως η εμπορική δραστηριότητα και οι έννομες σχέσεις μεταξύ εμπόρων, οι σχέσεις μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών, οι έννομες σχέσεις που απορρέουν από την πνευματική ιδιοκτησία κλπ.

- 3** Το λεγόμενο *δίκαιο του καταναλωτή* συνιστά λιγότερο ειδικό κλάδο του ιδιωτικού δικαίου και περισσότερο θεματική ύλη του ίδιου του αστικού δικαίου (εν μέρει και του εμπορικού), αφού περιέχει κανόνες διεπόμενους από μια γενική αρχή: Την αρχή προστασίας του καταναλωτή, δηλαδή προστασίας όλων των προσώπων (φυσικών ή νομικών), όταν εμφανίζονται στις συναλλαγές (όπως συμβαίνει συχνά σε όλους μας) ως τελικοί αποδέκτες προϊόντων ή υπηρεσιών παρεχόμενων από προμηθευτές (βλ. άρθρ. 1 του ν. 2251/1994, όπως τροποποιήθηκε). Οι κανόνες αυτοί (κοινοτικής κυρίως προέλευσης) μπορούν φυσικά να εξετάζονται ως χωριστή ενότητα, αλλά η φυσικότερη θέση τους θα ήταν μέσα στον ΑΚ, όπως συνέβη στη Γερμανία, όπου μετά την αναθεώρηση εκεί του Ενοχικού Δικαίου το 2002 οι εν λόγω κανόνες εντάχθηκαν κατά βάση στον γερμανικό ΑΚ.
- 4** Η διάκριση πάντως μεταξύ γενικού ιδιωτικού δικαίου και ειδικών κλάδων του ιδιωτικού δικαίου είναι ρευστή και τα όρια μεταξύ τους μάλλον ασαφή. Θα μπορούσε να λεχθεί ότι και πολλοί κανόνες του αστικού δικαίου δεν αφορούν όλους παρά μόνο εκείνους που τελούν υπό ειδικές συνθήκες, κάτι καθόλου απαραίτητο για τη ζωή του ανθρώπου. Έτσι το δίκαιο του γάμου αφορά μόνο τους έγγαμους, το δίκαιο της εμπράγματης ασφάλειας μόνο αυτούς που χορηγούν ή αποκτούν εμπράγματα εξασφάλιση, το δίκαιο της μίσθωσης πράγματος μόνο αυτούς που συνάπτουν (αν συνάπτουν ποτέ στη ζωή τους) μίσθωση πράγματος κλπ. Η ενδεχόμενη παρατήρηση ότι όλοι θα μπορούσαν θεωρητικά να εισέλθουν σε μια ανάλογη έννομη σχέση δεν μεταβάλλει τα πράγματα, γιατί, όπως σωστά τονίζεται⁴, εξίσου μπορεί θεωρητικά καθένας να ασχοληθεί με το εμπόριο και να γίνει έμπορος ή να συνάψει σύμβαση εξαρτημένης εργασίας κ.ο.κ. Η διάκριση επομένως γενικού και ειδικότερων κλάδων δεν μπορεί να είναι απόλυτη ούτε συστηματικά αναπότερη. Δικαιολογείται πάντως, πέρα από το ότι οι κανόνες του αστικού δικαίου είναι ιστορικά οι παλαιότεροι, έχοντας διαμορφωθεί σε συστηματική κατάσταση ήδη από το ρωμαϊκό δίκαιο, και κατά το ότι έχουν συγκριτικά ευρύτερο πεδίο εφαρμογής, ιδίως οι κανόνες του περιουσιακού δικαίου (π.χ. οι κανόνες των δικαιωπραξιών ή αυτοί του ενοχικού δικαίου), οι οποίοι εφαρμόζονται κατά βάση και στους ειδικούς κλάδους του ιδιωτικού δικαίου (π.χ. στις εμπορικές ή εργατικές σχέσεις), στο μέτρο που δεν τροποποιούνται από τους ειδικούς κανόνες των κλάδων αυτών. Σ' όλο το ιδιωτικό δίκαιο συνάπτονται συμβάσεις και γεννιούνται ενοχές, των οποίων οι βασικοί κανόνες περιέχονται στον ΑΚ. Έτσι οι κανόνες του Αστικού Δικαίου εφαρμόζονται συμπληρωτικά –καίριο χαρακτηριστικό του αστικού δικαίου αυτό– και στους ειδικούς κλάδους. Το χαρακτηριστικό αυτό, αντίστροφα διατυπωμένο, σημαίνει ότι οι ειδικοί κλάδοι δεν έχουν αυτόρκεια και πληρότητα για τις ειδικές έννομες σχέσεις που ρυθμίζουν. Για τις σχέσεις αυτές (π.χ. δίκαιο εταιριών, εργατικό δίκαιο κλπ.) εισάγουν συμπληρωτικούς κανόνες, τροποποιήσεις του γενικού δικαίου, εξειδικεύσεις κλπ., προϋποθέτοντας κατά τα λοιπά την ισχύ των κανόνων του γενικού δικαίου. Οι τελευταίοι αυτοί κανόνες διέπουν κάθε έννομη σχέση του ιδιωτικού δικαίου, εφόσον δεν εισάγεται απόκλιση γι' αυτήν.
- 5** Το ασφαλέστερο κριτήριο για το τι ανήκει στο αστικό δίκαιο είναι το ίδιο το περιεχόμενο των ρυθμίσεων που περιλαμβάνονται στον ΑΚ και στους αναγνωρισμένα ειδικούς αστικούς νόμους (για τους τελευταίους βλ. παρακάτω αρ. 71).
- 6** Ο όρος «αστικό δίκαιο» προέρχεται από το ρωμαϊκό *ius civile*, με το οποίο αποδιδόταν το δίκαιο της κάθε πολιτείας (*civitas*, δηλαδή άστυ, πόλις). Παλαιότερα το αστικό δίκαιο (από το «άστυ») ονομαζόταν και πολιτικό δίκαιο (από το συνώνυμο «πόλις»). Έτσι το διάταγμα της 23.2.1835, που εισήγαγε το β.ρ.δ. (ως αστικό δίκαιο) στο νέο ελληνικό κράτος που μόλις είχε ιδρυθεί (βλ. παρακάτω αρ. 33), είχε τον τίτλο «περί Πολιτικού Νόμου» και μιλούσε για θέση σε ισχύ των «Πολιτικών Νόμων» των βυζαντι-

³ Το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο θεωρείται επίσης ειδικός κλάδος του ιδιωτικού δικαίου. Βασικά όμως δεν περιέχει κανόνες ουσιαστικού δικαίου. Για την ιδιομορφία του ως ιδιαίτερου κλάδου του δικαίου βλ. παρακ. *Βρέλλη*, *Εισαγ. 4-33*, αρ. 223 επ.

⁴ *Medicus*, § 2 αρ. 15.

νών αυτοκρατόρων⁵. Επικράτησε όμως αργότερα ο όρος αστικό δίκαιο (παλαιότερη γραφή «αστυκόν δίκαιον»⁶), προφανώς προς διάκριση μεταξύ αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων⁷.

Το *ius civile* στη ρωμαϊκή περίοδο περιείχε το σύνολο του δικαίου της πολιτείας, δηλαδή τόσο το ιδιωτικό όσο και το δημόσιο· κυρίως βέβαια το ιδιωτικό που ήταν όχι μόνο πιο εκτεταμένο αλλά και πολύ περισσότερο επεξεργασμένο και ανεπτυγμένο. Όπως όμως έχει εξηγηθεί⁸, όταν κατά τον Μεσαίωνα οι νομικοί της Δύσης μελετούσαν το ρωμαϊκό δίκαιο (*ius civile romanorum*), αναζητούσαν σ' αυτό μόνο τους –πολύ περισσότερους– κανόνες ιδιωτικού δικαίου, δεδομένου ότι οι κανόνες δημοσίου δικαίου είχαν εκτοπισθεί από τους νέους, τότε ισχύοντες πολιτικούς θεσμούς. Έτσι ο όρος *ius civile* έφθασε να σημαίνει μόνο το ιδιωτικό δίκαιο.

2. Περιεχόμενο – Οι κλάδοι του αστικού δικαίου – Πενταμερής ή τριμερής διάκριση: Ο ΑΚ κατέστρωσε την ύλη του αστικού δικαίου σε πέντε βιβλία: Τις Γενικές Αρχές, το Ενοχικό Δίκαιο, το Εμπράγματο Δίκαιο, το Οικογενειακό Δίκαιο και το Κληρονομικό Δίκαιο. Ακολουθεί έτσι το πενταμερές σύστημα του γερμανικού Αστικού Κώδικα (του 1900) που είχαν καθιερώσει οι μεγάλοι Γερμανοί πανδεκτιστές του 19ου αιώνα⁹, στο εγχείρημά τους να συστηματοποιήσουν την τεράστια ύλη του Ιουστινιάνειου *Corpus Iuris Civilis*, ιδίως του Πανδέκτη (*Digesta*¹⁰).

Το ποια ύλη περιλαμβάνεται σε κάθε βιβλίο δεν χρειάζεται να επαναληφθεί εδώ. Είναι γνωστή ή προσιτή στον καθένα που προσφεύγει στον πίνακα περιεχομένων του ΑΚ. Ειδικά για τις Γενικές Αρχές, την ύπαρξη των οποίων χωριστά από τα άλλα τέσσερα βιβλία θα μπορούσε να αμφισβητήσει κανείς, λεκτέα τα εξής: Πέρα από τα άρθρα 1-3 που αποτελούν γενικότερους κανόνες εκτός αστικού δικαίου (ειδικά το άρθρο 1 θα είχε θέση μάλλον στο Σύνταγμα) και τους κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου (άρθρα 4-33), που ανήκουν στον ομώνυμο αυτοτελή κλάδο του δικαίου και θα μπορούσαν να έχουν περιληφθεί σε ειδικό νόμο¹¹ (π.χ. «Κώδικα Ιδιωτικού Διεθνούς Δικαίου»), οι Γενικές Αρχές περιέχουν τις πράγματι πιο γενικές διατάξεις του αστικού δικαίου που αποχωρίζονται από την ύλη των λοιπών τεσσάρων βιβλίων του ΑΚ, επειδή έχουν ισχύ για όλη την ύλη αυτή και δεν θα ταίριαζαν σε ένα μόνο από τα λοιπά βιβλία. Πρόκειται ιδίως για τους κανόνες περί προσώπων, φυσικών και νομικών (άρθρα 34-126), περί δικαιοπραξιών, συμπεριλαμβανομένων των αιρέσεων, της αντιπροσώπευσης κλπ. (άρθρα 127-239) και περί δικαιωμάτων και αξιώσεων γενικώς (άρθρα 247-286). Οι κανόνες αυτοί δεν έχουν ισχύ μόνο στην ύλη των τεσσάρων άλλων βιβλίων του ΑΚ αλλά και πέρα από το αστικό δίκαιο. Ειδικά το δίκαιο των δικαιοπραξιών δεν θα μπορούσε να περιληφθεί στο ενοχικό δίκαιο, όπως ίσως εκ πρώτης όψεως θα φαινόταν δυνατό, διότι η δικαιοπραξία είναι θεσμός που δεν γεννά μόνο ενοχικές σχέσεις¹², αλλά παράγει ενδεχομένως άλλα έννομα αποτελέσματα.

Η πενταμερής διάκριση του αστικού δικαίου δεν είναι, φυσικά, η μόνη δυνατή συστηματοποίηση της ύλης του. Έτσι ο γαλλικός ΑΚ του 1804 (ο λεγόμενος και Ναπολεόντειος) γνωρίζει τριμερή διάκρι-

⁵ Βλ. και τίτλο Α' τόμου του έργου του Π. Καλλιγά παρακ. σημ. 40. Πρβλ. επίσης σήμερα τον όρο «Πολιτική Δικονομία», αντί του όρου «Αστικό Δικονομικό Δίκαιο» ή μάλλον του ακριβέστερου «Δικονομικό Δίκαιο του Ιδιωτικού Δικαίου» (ή «Δικονομία του Ιδιωτικού Δικαίου»).

⁶ Βλ. π.χ. Β. Οικονομίδης, Στοιχεία του Αστικού Δικαίου, Βιβλίων Πρώτων, Γενικά Αρχαί, α' έκδ. 1877, β' έκδ. 1893 (την ορθογραφία αυτή δεν επαναλαμβάνει ο Οικονομίδης στο Εμπράγματο του – βλ. παρακ. σημ. 40).

⁷ Πρβλ. γαλλΑΚ άρθρ. 7: «L'exercice des droits civils est indépendant de l'exercice des droits politiques» και ν. Τ4Α'/1856 «Αστικός Ελληνικός Νόμος» άρθρ. 9: «Η απόλαυση των αστικών δικαιωμάτων είναι ανεξάρτητος της των πολιτικών».

⁸ Βλ. α.ά Κ. Τριανταφυλλόπουλο, Γεν.Αρχ. του Ελλ. Αστ. Δ., Τεύχ. Α', 1926, σ. 8.

⁹ Βλ. α.ά Friedrich Karl von Savigny, System des heutigen römischen Rechts, σε 8 τόμους, 1840-1849· Bernhard Windscheid, Lehrbuch des Pandektenrechts, σε 3 τόμους, 1η έκδ., 1862 (μετάφρ. στα ελληνικά με προσθήκες από τον Πολυγένη, εν μέρει και τον Φουρκιώτη, υπό τον τίτλο Διδασκαλία του Δικαίου των Πανδεκτών, έκδ. 1923-1935)· Heinrich Dernburg, Pandekten, 5η έκδ., σε 3 τόμους, 1896-1897 (μετάφρ. στα ελληνικά με προσθήκες από τον Δυοβουνιώτη υπό τον τίτλο «Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου», 1899). Το πενταμερές σύστημα απαντά για πρώτη φορά στο έργο του Georg Arnold Heise, Grundriss eines Systems des Gemeinen Civilrechts zum Behuf von Pandectenvorlesungen, α' έκδ., 1807.

¹⁰ Οι όροι πανδέκτης (μερικές φορές και στον πληθυντικό: πανδέκτες) ή *digesta* χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι ήδη στον μακροσκελή τίτλο του έργου, όπου γίνεται λόγος για συλλογή από όλο το παλαιό δίκαιο των «*digestorum seu pandectarum*».

¹¹ Στη Γερμανία οι κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου περιλαμβάνονται στον Εισαγωγικό Νόμο του γερμΑΚ.

¹² Τούτο ισχύει μόνο για τις υποσχετικές δικαιοπραξίες (κατά βάση υποσχετικές συμβάσεις).